

Търново, и въз основа на редица общи белези, които очертават единно по облик и развитие художествено ателие, ги беше обединил под названието „Търновска живописна школа“³⁷. Това са стенописите в църквите „Св. Четиридесет мъченици“ в Асенова махала под Царевец, № 10 и 13 на Трапезица, църквичката в Господев дол при Иваново и тези в Боянската църква от 1259 г. Днес към тях бихме могли да прибавим и стенописните фрагменти, главно лица и орнамент, открити от В. Вълков в църква № 9 на Царевец³⁸. Според нас те са създадени на прехода между XII и XIII в. и засега са най-ранните образци от живописиста на Второто българско царство, тъй като стенописите от първия слой в църквата „Св. Димитър“ се оказват по-късни. Зострените ъгли на ноздрите, тъмната, начупена горна устна, дълбоките сенки около очите, стилизираните букли на косите и бръчки по старческите лица са все още свързани с живописиста на комниновската епоха, докато пухкавите, сочни долни устни и меките овали на някои голобради лица предвещават новите тенденции на XIII в.

Близки по стил, а вероятно и по време на създаване, някъде след 1195 г., са и фрагментите, намерени в средновековната църква между германския манастир „Св. Иван Рилски“ и крепостта Калето източно от София³⁹. Докато подчертаните бръчки по челата, твърдият контур, дълбоките тъмни сенки под веждите са къснокомниновски стилови белези, известна пастозност на мазките, преливност на моделировката и сочните червени устни и тук отправят към началото на XIII в.

Първият точно датиран паметник от XIII в. във Велико Търново (1230) е църквата „Св. Четиридесет мъченици“⁴⁰. От нейните стенописи е запазена днес малка част върху западната стена на притвора. Това са календарни сцени за месеците март, юли и август⁴¹, а по-рано, преди 1913 г., когато са били унищожени от силно земетресение, са били налице и сцени за месеците май и юни върху източната стена на притвора, както и изображения на „Успение Богородично“ и две старозаветни сцени върху вътрешната западна стена на храма: „Гостоприемство Аврамово“ (Старозаветната Троица) и „Сънят на Яков“. В притвора, в надвратните тимпани, са били изписани изображения на св. Ана с малката Богородица (днес разрушено) и на св. Елисавета с малкия Йоан Кръстител в позата на млекопитателници, т.е. кърмещи своите младенци. Преди три десетилетия бяха разкрити и няколко изображения върху външната западна стена на притвора⁴², затиснати при дострояването на външния притвор: „Поученията на Йоан Златоуст“, „Пророк Илия в пещерата, хранен от гарвана“, „Посещението на Антоний Велики при Павел Тивейски“ и четири образа на светци монаси.

Малкото количество останали в наоса на църквата стенописи не дава достатъчно данни за декоративната система на украсата ѝ. От трите сцени, които са били върху вътрешната западна стена, могат да се направят малко, но интересни изводи. „Успението“ е на своето „класическо“ място – върху западната стена над вратата, но иконографската му схема не е съвсем обичайна. Както в междинния слой върху южната стена на Боянската църква, Христос е зад възглавието на майка си, с „душата“ ѝ в дясната ръка, а апостолите – до краката ѝ, докато вляво от смъртния одър е изобразен архангел във военни дрехи. Същата схема виждаме във втория живописен слой на „Св. Врачи“ в Костур (XII в.), а по-късно в църквата „Мавриотиса“ в същия град (XIII в.) и Долна Каменица⁴³. Нейната литературна основа се намира в Словото на архиепископ Йоан Солунски (началото на VII в.) за Успение Богородично⁴⁴. Необичайни са също наличието на старозаветните сцени върху западната стена на наоса, както и тяхната източна по произход иконография – червен свитък в ръката на средния ангел, подковообразни арки в „Гостоприемство Аврамово“, дрехи и „възглавие“ в „Съня на Яков“. За тях, както и за изображенията на млекопитателниците, характерни също за паметници извън столичния византийски кръг, е писано вече много⁴⁵.

Стенописният календар (менологий) в притвора, чиито образци намираме в ръкописни и иконни менологии от XI – XII в.⁴⁶, е най-ранният известен до днес стенописен календар в източнокристиянското изкуство. За пръв път тук се натъкваме и на стенописни изображения на „Поученията“ (житийната основа за „Извора на мъдростта“) на Йоан Златоуст, „Пророк Илия в пещерата, хранен от гарвана“ и „Посещението на Антоний Велики при Павел Тивейски“. Както виждаме, въпреки малкото запазени стенописи църквата „Св. Четиридесет мъченици“ в Търново изобилства с теми и сюжети, които не са били обичайни за монументалната живопис от предишните два века и в случая представляват една определена за времето тенденция към обогатяване на тематиката, започнала да се изяснява именно в XIII в.⁴⁷, за да се развие напълно през следващия, XIV в. в палеологовското изкуство.

По отношение на стила на запазената живопис църквата „Св. Четиридесет мъченици“ също представлява възлов паметник. Като цяло стенописите са изпълнени все

❖
31

❖

❖

32